

ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΑ

Αντικείμενο της Μορφολογίας
σημαίνον (έκφραση στη γλώσσα)

Φωνολογία: μικρότερες
διακριτικές μονάδες

Μορφολογία: ελάχιστα
σημαίνοντα (μορφήματα)

Μορφολογία

συνταγματικές / παραδειγματικές
σχέσεις μεταξύ μορφημάτων για
σχηματισμό μονάδων
α' άρθρωσης

- λέξεων (συνταγματικές)
- κλίση (παραδειγματικές)
- σύνθεση / παραγωγή

ΣΥΝΕΠΩΣ:

- Αντικείμενο της μορφολογίας : φωνολογική μορφή μιας γλώσσας στην α' άρθρωση
- **Σημαινόμενο**: χρησιμοποιείται στην οριοθέτηση του σημαίνοντος ΧΩΡΙΣ όμως να βρίσκεται στο επίκεντρο της μορφολογικής ανάλυσης

Μόρφημα (morpheme):

η μικρότερη μονάδα έκφρασης που είναι φορέας σημασίας

Παράδειγμα:

/a´ksexastos/ → ακολουθία
φωνημάτων → γλωσσικό σημείο
στα ελληνικά → μονάδα α΄
άρθρωσης

Όμως μπορεί να διακριθεί σε μικρότερες ενότητες-φορείς κάποιας σημασίας - που συμβάλλουν στο τελικό σημαινόμενο:

- /a/ άρνηση/στέρξη αυτού που ακολουθεί
- / ksexas/ απώλεια μνήμης (ως συνολικό γεγονός)
- /t/ προέλευση και γραμματική κατηγορία ολόκληρου του σημαίνοντος (ρηματικό επίθετο)
- /os/ γραμματική κατηγορία (επιθετο/ουσιαστικό), γένος, πτώση (ονομ), αριθμό (ενικός)

- Σύμφωνα με τον ορισμό μας:

Οι ακολουθίες

/a/ /ksexas/ /t/ /os/ αποτελούν διαφορετικά μορφήματα.

Μια τέτοια τοποθέτηση παρουσιάζει ορισμένες δυσκολίες.

Θα συζητήσουμε μία

- Η ακολουθία **/ksexas/** - όπως στη λέξη **ξεχάσω** (Δε θα σε ξεχάσω) -
- και η ακολουθία **/ksexn/** - όπως στη λέξη **ξεχνώ** (Δε σε ξεχνώ) -
- δηλώνουν απώλεια μνήμης (**συνοπτικά** ή **σε εξέλιξη**).

- Η διαίσθησή μας του φυσικού ομιλητή της γλώσσας μας υπαγορεύει ότι οι δύο ακολουθίες ανήκουν στην ίδια λέξη. Επομένως, δε μιλάμε για δύο διαφορετικά μορφήματα αλλά για ένα μόρφημα με δύο διαφορετικές **μορφές**

Συγκρίνατε τα

***/fiɣ/ και /feɲɣ/ (φύγω-
φεύγω)***

- Θεωρούμε, λοιπόν, ότι το μόρφημα, όπως, και το φώνημα, είναι μια αφηρημένη μονάδα που εκφράζεται με μορφές (**morphs**), δηλαδή ακολουθίες φωνημάτων μιας και βρισκόμαστε στο φωνολογικό επίπεδο.

- Επειδή όπως είδαμε τα φωνήματα πραγματώνονται με φθόγγους, ο όρος «μορφή» μπορεί να σημαίνει και ακολουθία φθόγγων, όταν μιλούμε σε φωνητικό επίπεδο, με αντίστοιχο συμβολισμό -τετράγωνες αγκύλες [ ]
- Τα μορφήματα συμβολίζονται με άγκιστρα: { }

Παραδείγματα:

μόρφημα

{πληθύς(προσώπων, αντικειμένων
κτλ)} στα ελληνικά

Μορφές

/-i/, /-es/, /-a/, /-on/, /-us/   ή
{-οί}, {-ύ}, {-ές}, {-ά}, {-ών}, {-ούς}

- **μόρφημα**
{μεγέθυνση}

- **μορφές**
/-as/, /-aros/, /-ara/, /-aras/
{-άς}, {-άρος}, {-άρα}, {-αράς}

- **μόρφημα**
{γενική, ενικός, θηλυκό}

- **μορφές**
/-as/, /-is/, /-eos/, /-os/, /-u/, /-
ous/ ή
{-ας}, {-ης}, {-εως}, {-ου}, {-ους}

- **μόρφημα**
- **{βλέπω}**

- **μορφές**

/vlepo/, /iða/, /(i)ðo/   ή
{βλέπω}, {είδα}, {(ι)δώ}

- Από τα παραπάνω μπορούμε να προσδιορίσουμε επιπλέον την έννοια του μορφήματος:
- *Μόρφημα είναι το σύνολο των μορφών με την ίδια σημασία.*
- Ο προσδιορισμός αυτός καθιστά σαφές ότι η ταυτότητα ενός μορφήματος εξαρτάται από το σημαινόμενο και όχι από το σημαίνον.

Ελεύθερα εναλλασσόμενες μορφές

Αν αντικαταστήσουμε τη μορφή /ume/ με τη μορφή /ame/ στη λέξη /αγαρume/ δεν αλλάζει η σημασία της.

Οι μορφές /ume/ και /ame/ του μορφήματος

{α΄ πρόσωπο (πληθυντικός αριθμός) }

είναι *ελεύθερα εναλλασσόμενες μορφές* του μορφήματος αυτού

- Έχουμε δηλαδή παραδειγματικές σχέσεις ελεύθερης ποικιλίας στις μορφές ενός μορφήματος.

Αλλόμορφα

Αντίθετα οι μορφές

/i/, /es/, /a/, /us/, /on/

του μορφήματος {πληθύς}

δεν μπορούν να εμφανισθούν
ποτέ στο ίδιο περιβάλλον

**Βρίσκονται δηλαδή σε
παραδειγματικές σχέσεις
συμπληρωματικής
κατανομής.**

**Οι μορφές αυτές είναι τα
αλλόμορφα.**

Φωνολογικά καθορισμένα αλλόμορφα

Υπάρχουν αλλόμορφα ενός μορφήματος που οφείλονται στο φωνολογικό περιβάλλον.

• Παράδειγμα:

/fiɣ/ στο φύγω [fiɣo] και

/fiɣ/ στο φύγεις [fiɣis]

η εμφάνιση του ενός, /fiɣ/, ή του άλλου, /fiɟ/, αλλόμορφου εξαρτάται από το αν το φώνημα /ɣ/ ακολουθείται από μπροστινό ή πισινό φωνήεν. Γιαυτό τα αλλόμορφα αυτά ονομάζονται *φωνολογικά καθορισμένα*.

Δηλαδή:

Θα φύγω [ˈfiɣo] –

[ɣ] επειδή ακολουθεί

μπροστινό φωνήεν (a, o, u)

Θα φύγεις [ˈfiɟis] –

[ɟ] επειδή ακολουθεί πισινό

φωνήεν (i, e)

Μορφολογικά καθορισμένα αλλόμορφα

Υπάρχουν αλλόμορφα ενός μορφήματος που οφείλονται σε άλλες - μη φωνολογικές απαιτήσεις - του περιβάλλοντος.

Πχ. τα αλλόμορφα

/fa/ φάω [fao] και

/tro/ τρώω [troo]

- Εδώ και τα δύο μπορούν να προηγηθούν του φωνήματος /o/ ή /i/ ή /s/, άρα δεν υπάρχουν φωνολογικές απαιτήσεις. Έπομένως, η επιλογή του ενός ή του άλλου αλλόμορφου καθορίζεται από άλλες απαιτήσεις του περιβάλλοντος (εδώ από την όψη).

- Αλλόμορφα αυτού του είδους χαρακτηρίζονται ως μορφολογικά καθορισμένα.

Η εξεύρεση των μορφημάτων μιας γλώσσας

Όπως και στη φωνολογία,
χρησιμοποιούμε και εδώ
τον **τεμαχισμό** και την
ταξινόμηση με τη βοήθεια
της **εναλλαγής** και της
κατανομής αντίστοιχα.

**Τεμαχίζουμε το συνεχές
φωνητικό φάσμα σε
ελάχιστες ενότητες-φορείς
σημασίας με τη βοήθεια
των ελάχιστων ζευγαριών**

**Ελάχιστα φωνητικά ζευγάρια
με την ίδια σημασία και
συμπληρωματική κατανομή
κατατάσσονται στην ίδια τάξη,
αποτελούν δηλαδή
αλλόμορφα του ιδίου
μορφήματος.**

Παράδειγμα:

**Τα {-οι}, {-ες}, {-άδες}, {-έδες},
{-ούδες}, {-ηδες}**

**αποτελούν αλλόμορφα του
μορφήματος**

**{ονομαστική, πληθυντικός,
αρσενικό}**

**Φωνητικά ζευγάρια με την ίδια
σημασία και παραδειγματικές
σχέσεις ελεύθερης ποικιλίας
αποτελούν ελεύθερα
εναλλασσόμενες μορφές του
ιδίου μορφήματος.**

Π.χ.

**Τα {-ουν} και {-ουνε}
αποτελούν ελεύθερη
ποικιλία του μορφήματος
{ρήμα, τρίτο πρόσωπο,
πληθυντικός}**

- Στην πράξη όμως τα πράγματα δεν είναι καθόλου απλά, ιδιαίτερα στις κλιτές γλώσσες. Κι αυτό γιατί οι διαδικασίες αυτές είναι αλληλένδετες με τον συνεχή σχηματισμό και έλεγχο υποθέσεων σχετικά με το ποια τεμάχια θα αποδοθούν σε ποιο μόρφημα.

Είδη μορφημάτων

- Τα μορφήματα διακρίνονται σε υποκατηγορίες ανάλογα με
  - (α) την αυτοδυναμία τους και
  - (β) τη σημασία τους

(α) αυτοδυναμία

(α1) δεσμευμένα μορφήματα (bound morphemes):

αυτά που δεν εμφανίζονται ποτέ αυτοδύναμα αλλά πάντα σε συνδυασμό με άλλα, σε μεγαλύτερες μονάδες α' άρθρωσης.

Το στερητικό /a/ {α-}

Οι καταλήξεις

/-os/, /-u/, /-i/ {-ος}, {-ου}, {-οι}

Τα θέματα

/peð-/ , /le-/ , /anθrop-/

{παιδ-}, {λε-} {άνθρωπ-}

α2) ελεύθερα μορφήματα (free morphemes) :

αυτά που μπορούν να εμφανισθούν μόνα τους χωρίς την ταυτόχρονη παρουσία κάποιου άλλου μορφήματος.

Παραδείγματα:

Και, χθες, αύριο

κτλ

(B) σημασία
(B1) λεξικά μορφήματα (lexical morphemes):

δηλώνουν τα αντικείμενα, τις ιδιότητές τους, καταστάσεις, κτλ., έχουν δηλαδή κυρίως αναφορική λειτουργία, αναφέρονται στην εξωγλωσσική πραγματικότητα (φυσική, κοινωνική, ψυχολογική κτλ)

•

Παραδείγματα:

Χθες, αύριο, sun, run

(B1) λεξικά μορφήματα (lexical morphemes):

- Ο αριθμός των λεξικών μορφημάτων είναι πολύ μεγαλύτερος από των φωνημάτων (για τα γερμανικά υπολογίζονται 5.000-10.000) και η τάξη τους είναι ανοιχτή: όταν το απαιτήσουν οι ανάγκες της επικοινωνίας μπορούν να δημιουργηθούν καινούργια.

- **Ανήκουν δε στις πρωτεύουσες γραμματικές κατηγορίες των ουσιαστικών, ρημάτων, επιθέτων, επιρρημάτων.**

(B2) Τα γραμματικά μορφήματα
(grammatical morphemes):

αναφέρονται σε ενδογλωσσικές σχέσεις,
έχουν δηλαδή γραμματική λειτουργία.

Μπορεί να είναι παραγωγικά μορφήματα
όπως για παράδειγμα:

- {-ότητα} στη λέξη αθωότητα
- {-ως} στη λέξη ευχαρίστως
- {-άδες} στη λέξη πατεράδες

B2) Τα γραμματικά μορφήματα (grammatical morphemes):

ή μπορεί να είναι κλιτικά μορφήματα,
δηλαδή να φανερώνουν το ρόλο
ενός λεξικού μορφήματος μέσα στην
πρόταση όπως

το {-ος} - το μόρφημα της κατάληξης
- στη λέξη *άνθρωπος* μέσα στην
πρόταση « Τι λέει ο
άνθρωπος! »»

το οποίο δηλώνει ότι η λέξη
άνθρωπος λειτουργεί ως
υποκείμενο της πρότασης.

Αν αντί για {-ος} είχαμε {-ο}
τότε θα μιλούσαμε για
αντικείμενο ως προς τη
λειτουργία.

- Ανήκουν δε στις κατηγορίες των συνδέσμων, άρθρων, προθέσεων κτλ, ή είναι δεσμευμένα γραμματικά μορφήματα και δηλώνουν δευτερεύουσες γραμματικές κατηγορίες γένος, αριθμό, πτώση, όψη, έγκλιση κτλ.

- Ο αριθμός των γραμματικών μορφημάτων δεν είναι μεγαλύτερος από μερικές δεκάδες, η τάξη τους είναι κλειστή, δηλαδή σπάνια θα προστεθεί κάποιο καινούργιο στοιχείο.

WELTE 1974:393

ΑΥΤΟΔΥΝΑΜΙΑ ΣΗΜΑΣΙΑ	Ελεύθερα	δεσμευμένα	
γραμματικά	Και, αν... Ο, η, το...	κλιτικά	παρα- γωγικά
		-ω, -εις, -ει... -α, -ας, -ες...	Ξε-,α-... -α, -ως....
λεξικά	Χθες, τώρα...	παιδ-, τρεχ-, γραφ-, ελπ-....	

Όπως φαίνεται από τον παραπάνω πίνακα οι υποκατηγορίες των μορφημάτων επικαλύπτονται, τουλάχιστον όσον αφορά τις δύο διαστάσεις.

Για παράδειγμα την πρόθεση από θα τη χαρακτηρίζαμε γραμματικό μόρφημα, ωστόσο σίγουρα θα αναγνωρίζαμε σ' αυτήν περισσότερη λεξική σημασία από ό,τι στο κλιτικό μόρφημα -ος.

Λίγη ακόμη ορολογία

Ομώνυμα (homonyms) ονομάζονται δύο ή περισσότερα μορφήματα που πραγματώνονται με την ίδια μορφή:
Παράδειγμα:

χήρ-ος

[çir-os]

χοίρ-ος

Ένα σημαίνον δηλαδή αντιστοιχεί σε διαφορετικά σημαινόμενα (αντίθετο της συνωνυμίας).

- Όταν τα ομώνυμα μορφήματα είναι γραμματικά, τότε μιλούμε για συγκρητισμό (syncretism).

Παράδειγμα:

Το {-α} στη λέξη μητέρα δηλώνει τόσο την ονομαστική όσο και την αιτιατική πτώση: έχουμε δηλαδή ουδετεροποίηση της αντίθεσης ονομαστικής-αιτιατικής (για το αρσενικό γένος όμως ισχύει η αντίθεση, δεν έχουμε ουδετεροποίηση)

Συνταγματικές σχέσεις μεταξύ μορφημάτων: οι λέξεις

- Τα μορφήματα είναι οι μικρότερες μονάδες α' άρθρωσης. Λέξη η αμέσως μεγαλύτερη
- Η έννοια της λέξης βρίσκει αντίκρισμα στη διαίσθηση του ομιλητή μιας γλώσσας- το μόρφημα όχι
- Αυτό φαίνεται από τις παύσεις που εμφανίζονται ανάμεσα στις λέξεις (όχι μετά από μορφήματα)
- Στη γραφή αυτό αντανακλάται στα διαστήματα μεταξύ των λέξεων

- Ως φυσικοί ομιλητές μιας γλώσσας έχουμε τη διαίσθηση (native speaker intuition) ότι οι λέξεις έχουν μια αυτοτέλεια που δε χαρακτηρίζει τα μορφήματα.
- Όμως, όσο σχετικά απλό είναι να ορίσουμε το μόρφημα, άλλο τόσο δύσκολο είναι να δώσουμε έναν ορισμό της λέξης που να ισχύει για όλες τις γλώσσες.

- Υπάρχουν, λ.χ. γλώσσες με ακίνητο δυναμικό τόνο όπως η φινλανδική στις οποίες οι λέξεις οριοθετούνται αυτόματα και ο ορισμός τους είναι απλός.
- Σε γλώσσες όμως με κινητό δυναμικό τόνο όπως τα αγγλικά ή τα γερμανικά (όπου μπορούμε να έχουμε και δευτερεύοντα τόνο) ένας τέτοιος ορισμός είναι σχεδόν αδύνατος.

- Στον κλασικό ορισμό του Bloomfield (1933:178) η αυτοτέλεια της λέξης αντικατοπτρίζεται στη δυνατότητά της να αποτελέσει εκφώνημα:
- «λέξη είναι η ελάχιστη ελεύθερη μορφή, δηλαδή η ελάχιστη μορφή που μπορεί να αποτελέσει εκφώνημα.»

- Είναι, όμως, τα ελεύθερα γραμματικά μορφήματα *το, και, από, ότι, μου, της, με* κτλ λέξεις της ελληνικής γλώσσας σύμφωνα με τον παραπάνω ορισμό;
- Τα μεταβατικά ρήματα όπως *αγαπώ, μισώ* κτλ. θα μπορούσαν να αποτελέσουν εκφώνημα μπορούν να θεωρηθούν λέξεις της ελληνικής;

- Θα μπορούσαμε να ορίσουμε τη λέξη ως

«συνδυασμό μορφημάτων»

θεωρώντας ότι η λέξη είναι στην απλούστερη μορφή της ένα ελεύθερο μόρφημα.

**Η πολυσημία του όρου
«λέξη» οδηγεί στις εξής
διευκρινίσεις για τη χρήση
του στη γλωσσολογία:**

- Α. Όταν αναφερόμαστε στην αφηρημένη μονάδα του γλωσσικού συστήματος, εννοούμε δηλαδή ένα συνδυασμό μορφημάτων, χρησιμοποιούμε τον όρο
- γραμματική λέξη (*grammatical word*), π.χ.

{βροντώ} και {αόριστος}

Οι γραμματικές λέξεις μπορούν να πραγματοποιούν

- είτε με ακολουθίες φωνημάτων οπότε χρησιμοποιούμε τον όρο φωνολογική λέξη (*phonological word*) ...
- είτε με ακολουθίες γραμμάτων οπότε χρησιμοποιούμε τον όρο ορθογραφική λέξη (*orthographic word*).

ΕΤΣΙ Η γραμματική λέξη
{βροντώ}και{αόριστος}

μπορεί να πραγματοποιηθεί:

- (α) με τις φωνολογικές λέξεις
/vrondisa/ /vrondiksa/
- (β) με τις ορθογραφικές λέξεις
<βρόντησα> <βρόντηξα>

- Β. Σε ένα ακόμη πιο αφηρημένο επίπεδο από ότι η γραμματική λέξη χρησιμοποιούμε τον όρο λέξημα (*lexeme*).

Παράδειγμα:

Το κοινό στοιχείο στους τύπους

- *βρόντησα, βρόντηξα, βροντάει, βροντούσε κτλ*

είναι το λέξημα ΒΡΟΝΤΩ.

Δηλαδή με το λέξημα ΒΡΟΝΤΩ υπογραμμίζεται η κοινή λεξική σημασία που υπάρχει στις διάφορες γραμματικές λέξεις.

- Τα λεξήματα και όχι οι λέξεις (μιλώντας πάντα με αυστηρούς γλωσσολογικούς όρους-όχι καθημερινούς) αποτελούν τα λήμματα στο λεξικό μιας γλώσσας.

Υπάρχουν γλώσσες όπου ένα μόνο φωνήεν παίζει το ρόλο ενός ολόκληρου μορφήματος.

παράδειγμα από τη γλώσσα Gta? Νότιο Μούντα της Ινδίας:

Βασική λέξη KITON = Θεός /kiton/

katan = ίσος με θεό ως προς τη δύναμη

kitin = μικρότερος, πιο αδύναμος από
θεό

kitan/katon = σε χαμηλότερη ιεραρχία
από θεό

kutun = όχι ακριβώς θεός (πχ πνεύμα,
φάντασμα)

- Βασική λέξη /kesu/= είδος ινδικού σάρι για το κρύο
- kasa = ρούχο περίπου σαν το kesu σε υφή και μέγεθος
- kisi = μικρότερο και από λεπτό ύφασμα
- kesa/kasu = μεγάλο/χοντρό κομμάτι ύφασμα παλιό ή σχισμένο και φορεμένο σαν kesu
- kusa = οποιοδήποτε ύφασμα για το κρύο